

הרב אבא ברונשפיגל

דיני גנבה וגזילה

א. גוזל על מנת למיקט

נסתפקתי אם גוזל על מנת למיקט אסור או לא. שהרי בגמ' מצינו זה רק בנוגע לגנבה ולא מוזכר בגזילה. עיין בבא מציעא (סא:): תניא לא תגנובו, ע"מ למיקט, ל"ת ע"מ לשלם תשלומי כפל. ומכיון שילפינן מל"ת, ייתכן שאין למדין גזילה מגנבה. וברמב"ם (פ"א מהל' גנבה ה"ב): אסור לגנוב כל שהוא מהתורה, ואסור לגנוב דרך שחוק או לגנוב ע"מ להחזיר או ע"מ לשלם, הכל אסור שלא ירגיל עצמו בכך. ובה' גזילה לא הזכיר דין זה. ועוד שהוסיף הטעם, שלא ירגיל עצמו בכך, ומשמע שאסור רק מדרבנן. וכן הביין הלח"מ (בה"א), מדנקט הרמב"ם אסור לגנוב דרך שחוק, ולא הזכיר דין תורה כמו שכתב בגונב כל שהו, עיי"ש. וא"כ אולי י"ל, שטעם זה לא שייך בגזילה.

ואפילו אי נימא שע"מ למיקט אסור מן התורה, וכפשטות לשון הגמ' ב"מ הנ"ל, אכתי יש להסתפק אם גם בגזילה אסור, שהרי ישנם הרבה חילוקים בין גזילה לגנבה.

ונ"ל שרק בגנבה אסור ולא בגזילה. שהבדל יסודי יש בין גזילה לגניבה, ויבואר עפ"י הבדל אחר ביניהם. דהנה הרמב"ם כתב (פ"א מגזילה ה"ב): ואסור לגזול כל שהו דין תורה, אפילו עכו"ם אסור לגזולו וגו'. וכתב ע"ז הכס"מ: ודייק רבינו לכתוב אסור לגזולו, ולא כתב שעבר עליו בל"ת, שאין איסור זה מהתורה.

ועיין בהל' גנבה (פ"א ה"א): כל הגונב ממון עובר בל"ת. . . אחד הגונב ממון ישראל או הגונב ממון עכו"ם וגו'. ובפשוטו משמע דגנבת עכו"ם אסורה מדאורייתא. ויוצא לנו לפי דברי הכס"מ, שגנבת עכו"ם אסורה מהתורה, וגזלת עכו"ם אסורה רק מדרבנן.

ונ"ל להביא עוד ראיה להכס"מ, שבפ"א מהל' גנבה סתם הרמב"ם: כל הגונב ממון מש"פ ולמעלה עובר בל"ת וגו'. ובפ"א מגזילה כתב: כל הגוזל את חברו ש"פ וגו'. הרי שלגבי גזילה הדגיש „חברו“. ולפי הכ"מ מובן מעצמו, שרק בישראל אסור מהתורה.

ומצאתי שכן כתב הר"ן בסנהדרין (נו). ד"ה כותי, וז"ל: ומשמע לי שגזל כותי

מותר מדאורייתא. . . וכן משמע שכן דעת הרמב"ם בפ"א מהל' גזילה שכתב, שלא לגזול את חברו, ובהל' גנבה כתב, שלא לגנוב אחד כותי ואחד ישראל. הרי דס"ל ממש כדעת הכס"מ עפ"י הדיוק הנ"ל. [ועיין בש"ך חו"מ סימן שנ"ט שחולק על הכס"מ, ולדידיה שניהם אסורים מהתורה. ועיין בשו"ת חוט המשולש להגר"ח מוואלאזין סימן י"ד, אריכות דברים בזה].

וכן דעת רש"י, שגזל עכו"ם אסור רק מדרבנן, וז"ל (סנהדרין נו. ד"ה ישראל), דלא תעשוק את רעך כתיב, ולא כותי. ומדרבנן איכא מ"ד דאסור משום חלול השם. ועי"ש בהגר"א, וביש"ש שחולקים וסוברים שהוא מדאורייתא.

ומקור גאמן מצאתי לשיטת רש"י מירושלמי (ב"ק פ"ד ה"ג, דף יד:) מעשה ששילח המלכות שני איסטרטיוטות ללמוד תורה מרבן גמליאל. . . ובסוף אמרו לו, תורתכם נאה ומשובחת חוץ משני דברים. . . גזילו של ישראל אסור, ושל עכו"ם מותר. באותה שעה גזר רבן גמליאל על גזילת עכו"ם שיהא אסור מפני חלול השם וגו'. (ועי"ש עוד שינויים מהא דאיתא בבבלי ב"ק לח.).

אבל צריך להבין מהו ההבדל בין גנבה וגזילה בעכו"ם. ונ"ל שיש הבדל יסודי בין גנבה וגזילה בכלל. בגנבה אסרה התורה את עצם מעשה הגנבה, אבל בגזילה, לא המעשה הוא שאסור, אלא לקיחת והפסד ממון חברו. וא"כ, בגנבה אין הבדל בין ישראל לעכו"ם, מכיון שעצם המעשה אסור. אבל בגזילה שאין המעשה אסור, ורק ההפסד של ממון, מסתברא שלא אסרה תורה רק בהפסד ממון ישראל ולא בממון עכו"ם.

ולפי"ז יש לחלק גם בין גונב ע"מ למיקט, ובין גוזל ע"מ למיקט. שבגנבה, שעצם מעשה הגנבה אסור, לכן אף ע"מ למיקט נמי אסור מן התורה. אבל בגזילה, שהעיקר הוא ההפסד שיוצא לחברו, אין איסור בע"מ למיקט. והרי בגנבה, אפילו הגונב ע"מ לשלם כפל אסור (ופרש"י: שרוצה לההנותו ויודע בו שלא יקבל), אף שיהיה ריוח לחברו, שעצם מעשה גנבה בסתר אסרה תורה, משא"כ בגזילה.

ועיין בטור חו"מ (סימן שנ"ט): ואסור לגזול ע"מ לשלם. ובשם אביו הרא"ש כתב, דוקא כשאין התשלומין בעין, כההיא דמייתי עלה, שרצו אנשי דוד ליקח גדיש של שעורים ולתת במקומו עדשים. . . אבל אם היו מזומנים העדשים. . . מותר לזכות להם גדישי עדשים, דעדיפי מהשעורים, וזכין לאדם שלא בפניו. (וביש"ש ב"ק פרק הכונס סימן כז. חולק ע"ז, שאין זה זכות, עי"ש). הרי יוצא לנו מהרא"ש שהיכא שיש זכות ורווח לחברו מותר לגזול ממנו. ואתי שפיר לפי הנ"ל. דדוקא בגונב ע"מ לשלם כפל אסור, ולא בגוזל מחברו ע"מ להרויחו.

ובהא דאסור לגזול ע"מ לשלם, ציין הב"י שני מקורות: א) מב"מ (ס"א:) ל"ת ע"מ לשלם; ב) מהמעשה של אנשי דוד (ב"ק ס:). ולפי המקור הראשון, משהו הב"י גזילה לגנבה, וא"כ גם גזול ע"מ למיקט אסור. אבל לפי המקור השני יש לחלק כנ"ל.

ועיי"ש בב"ח שכתב: ואין להקשות, דבגנבה אסור ע"מ לשלם אפילו זכות הוא לו, כגון ע"מ לשלם כפל. . . ורבינו בסימן שמ"ח (הל' גנבה) כתב סתם דאסור, דהתם ה"ט כדי שלא ירגיל עצמו בכך כדכתב הרמב"ם, וטעם זה לא שייך אלא בגנבה שהוא בסתר ושכיחא ליה, משא"כ בגזילה בפרהסיא, דלא שכיחא, עכ"ל. הרי מפורש בדברי הב"ח שיש הבדל בין גנבה לבין גזילה, ושלא ירגיל עצמו בכך שייך רק בגנבה. וא"כ יוצא לנו להדיא שגזול ע"מ למיקט מותר. ואף שהב"ח הסביר זה באופן אחר, עכ"פ עצם הדין אמת, ושפיר יש לחלק, וכמו שבארתי.

ואין להקשות, א"כ מדוע אסור לגזול ע"מ לשלם, הרי אין חסרון לחברו, שהרי מ"מ מפסידו את החפץ, ורק נותן שוויו ותשלומיו, ועיקר חיוב השבת הגזלה הוא על הבעין של החפץ.

ב. והשיב את הגזילה

בבא קמא (סה.), אמר רב קרן כעין שגנב, תשלומי כפל ותשלומי דו"ה כשעת העמדה בדין. מ"ט דרב, אמר קרא גנבה וחיים, אמאי קאמר רחמנא חיים בגנבה, אחייה לקרן כעין שגנב. ובתוד"ה גופא, הקשו: וא"ת מאי קמ"ל, מתניתין היא (ב"ק צג:) כל הגזלנים משלמין כשעת הגזילה. וי"ל דעיקר רב לא אתא לאשמעינן אלא תשלומי כפל ודו"ה. עיי"ש.

והיה גראה לתרץ, שגם בזה שאני גנבה מגזלה. שבגנבה מכיון שמשלם כפל ודו"ה כשעת העמדה בדין, א"כ נחשב הכל כחד תשלומין, והו"א שאף הקרן ישלם כשעת העמדה בדין, וזהו גופא קמ"ל רב, שתשלומי קרן ותשלומי כפל ודו"ה נחשבים לתשלומין נפרדין. (ומצאתי כעין זה בתורת חיים, עיי"ש).

ובתורי"ד איתא תירוץ חדש, וז"ל: ונ"ל לומר, דבע"כ לא אתא רב לאשמעינן אלא, אע"ג דהיא בעין דמשלם קרן כעין שגנב, ובכפל אומר לו הרי שלך לפניך. . . ונמצאו שיש חומר בגניבה מבגזילה, שאלו בגזילה אם הוא בעין אומר לו הרי שלך לפניך, ובגנבה, אע"ג דהוא בעין, אמרינן אחייה לקרן כעין שגנב. . . וה"ג בירושלמי בריש הגזול, זה הכלל שהיה ר' יעקב אומר, כל גזילה שהיא קיימת

בעינא, ולא נשתנית מברייתו, אומר לו הרי שלך לפניך, והגנב לעולם משלם כשעת הגנבה וגו'. הרי לפנינו חידוש גדול, שרק בגזילה אמרינן הרש"ל ולא בגנבה. ומהתור"ד נראה שזהו גופא חידושו של רב, אחייה לקרן כעין שגנב.

אבל אכתי צ"ע, מדוע באמת יש הבדל כזה בין גנבה לגזילה. ונ"ל עפ"י דברי הרמב"ם פ"א מגזילה ה"א: . . . שנא' לא תגזול, אין לוקין על לאו זה, שהרי הכתוב נתקו לעשה, שאם גזל חייב להחזיר, שנא' והשיב את הגזילה אשר גזל, זו מצות עשה. ואפילו שרף הגזילה אינו לוקה, שהרי הוא חייב לשלם דמיה, וכל לאו הניתן לתשלומין אין לוקין עליו. הרי שישנם שני טעמים להא דאין לוקין על לאו תגזול: א) לאו הניתק לעשה; ב) לאו הניתן לתשלומין.

ועיין בחדושי רבנו חיים הלוי (פ"ט מגזילה) שכתב ע"ז: הרי דמחלק הרמב"ם, דבאיחא לגזילה, אינו לוקה משום דהוי לאו הניתק לעשה, ובליחא לגזילה, אינו לוקה משום דהוי לאו הניתן לתשלומין, דמבואר בזה דס"ל דתרי חיובי בפ"ע נינהו. חיוב השבת עצם הגזילה, שהוא מקרא דוהשיב את הגזלה, וחיוב תשלומין משלו, שהוא כשאין הגזילה קיימת, והוא מקרא דושלם (ספרא פ' ויקרא עיי"ש).

וא"כ מתבאר שסובר הרמב"ם, שאין מקיימין והשיב את הגזלה בתשלומין, ודלא כשיטת התוספות במכות (טז). והרא"ש (ב"מ כו:), שאף בתשלומין מקיימין העשה. אלא חיוב תשלומין ילפינן מקרא דושלם.

ובריש הל' גנבה כתב הרמב"ם: לא תגנב, ואין לוקין על לאו זה, שהרי ניתן לתשלומין, שהגנב חייבתו התורה לשלם. הרי שבגנבה כתב רק טעם אחד, שהוי לאו הניתן לתשלומין ומשמע מזה שבגנבה לא הוי לאו הניתק לעשה, וא"כ והשיב את הגזלה לא קאי על גנבה. וכן כתב להדיא בספר עונג יו"ט (חור"מ סימן קי"ח, בהגהה, עיי"ש). ועיין גם בספר אבן האזל שהרחיב הדבור בזה.

ועיין ב"ק (צח:), והשיב את הגזילה, מה ת"ל אשר גזל יחזיר כעין שגזל, מכאן אמרו גזל מטבע ונפסל. . . חמץ ועבר עליו הפסח. . . אומר הרי שלך לפניך וגו'. עיי"ש. הרי מבואר להדיא שכל דין הרש"ל ילפינן מוהשיב את הגזלה אשר גזל. ולפי"ז שיטת התור"ד עפ"י הירושלמי אחיא כפשוטה, שאין באמת דין הרש"ל בגנבה, מכיון שהעשה של והשיב קאי רק בגזילה ולא בגנבה, ולא ילפינן גנבה מגזילה.

ויש להביא ראיה לזה מהדין של אין שמין לגנב ולגזלן (ב"ק יא.) ומבואר בירושלמי (פ"א ה"א — מובא בתוד"ה אין): ומניין שאין שמין, אמר רבה בר ממל

חיים שנים ישלם, חיים ולא מתים, עד כדון גנבה, גזילה מניין, א"ר אבין והשיב את הגולה כאשר גזל. וקשה, מדוע בעינן שתי ילפותות שאין שמין לגנב ולגזלן.

ולפי הנ"ל הוא פשוט, שאין למדין גנבה מגזילה, ובגנבה אין המעשה של והשיב, ולכן בעי פסוק מיוחד בעד גנבה, שאין שמין. [ואח"כ מצאתי שכבר עמד בזה בשדה יהושע, ותירץ, שמכיון שבגנבה יש חיוב כפל דו"ה הו"א שמחמירין בגנבה יותר מבגזלה, ואין שמין, אבל בגזילה, שאין חיוב כפל, אפשר שגם שמין לו, קמ"ל. עיי"ש. ועיין מה שכתב ע"ז בחדושי הגרי"ז מבריסק בהל' גזילה].

אולם, מה שעומד נגדנו הוא, מהא דב"ק (סו.) ששינוי קונה, וילפינן מוהשיב את הגולה אשר גזל — כעין שגזל, עיי"ש. והרי גם בגנבה שינוי קונה. ואפשר לומר, שמכיון שגם באתנן כתוב הן — ולא שנוייהן, וכמבואר שם בגמ', (ועיי"ש בתוספות שהקשו למ"ל שני פסוקים), שפיר ילפינן ששינוי קונה אף בגנבה.

ולפי הנ"ל, שדיני גנבה וגזלה נפרדין לגמרי, יש לתרץ קושיה אחרת. דעיין ב"ק (ס"ב:) שילפינן מכלל ופרט וכלל שאין דין כפל בקרקעות, יצאו קרקעות שאין מטלטלין. והקשו האחרונים, מדוע בעינן פסוק מיוחד לזה, הרי קיי"ל שאין קרקע נגזל, וילפינן לקמן (בדף קיז:) מדרשה אחריתא. ועיין בברכת שמואל מה שתירץ. ולפי הנ"ל אתי שפיר. שדיני גנבה וגזלה נפרדין הן, ולא ילפינן זה מזה.